

РЕАЛІЗАЦІЯ РЕФЛЕКСІЙНО-ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ДО МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Автор статті порушує актуальну для сучасної вітчизняної методики викладання української літератури у вищих навчальних закладах проблему реалізації рефлексивно-діяльнісного підходу до підготовки майбутніх учителів української літератури у сучасних умовах. Зосереджує увагу на важливості формування активності, самостійності, ініціативності здобувачів освіти в процесі як теоретичної, так і практичної підготовки. Обґрунтовано застосування діяльнісного підходу під час організації освітнього процесу. Ефективними для реалізації діяльнісного підходу є активні групи методів – забезпечення умов вільного вибору, випереджальна самостійна робота, самоаналіз навчальної діяльності, визначення власних помилок і труднощів, формування професійних навичок шляхом занурення у професійну діяльність, самовизначення, взаємодія на засадах партнерства тощо. Стверджено, що в організації навчального процесу не досить лише враховувати здібності і можливості здобувачів освіти, а опиратися на них і максимально сприяти розвитку і вдосконаленню їх. Засвоєння навчального матеріалу розглядаємо як двосторонній процес, результатом якого є здобуття базових знань і формування на їх основі умінь і навичок здобувачів освіти, важливими є способи діяльності, що самостійно вибрані кожним студентом. Детально описано методи і прийоми формування рефлексійних умінь і навичок, зокрема спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, тестування, анкета-рефлексія, самоаналіз і самооцінка власної діяльності, власних станів, відповіді на конкретні запитання, які спонукають рефлексувати. Названі прийоми роботи дають можливість викладачу мати зворотний зв'язок зі студентом, а студенту – можливість помірковувати про себе, про свою діяльність, про свій вибір тощо. Під час систематичного використання названих методів і прийомів викладач може простежити динаміку змін, які відбулися зі студентом.

У статті доводиться, що реалізація рефлексивно-діяльнісного підходу до методичної підготовки майбутніх учителів української літератури пробуджує у студентів активність, розвиває навички самоконтролю, сприяє пошуку шляхів самовдосконалення як особистісного, так і професійного, що загалом формує здатність усвідомлювати, які стоять перед ними завдання, аналізувати свої досягнення і недоопрацювання, моделювати траєкторію власного професійного розвитку і становлення.

Ключові слова: методи, діяльність, діяльнісний підхід, рефлексія, рефлексивні уміння і навички, професійна діяльність, освітній процес.

В умовах реформування вітчизняної освіти утвердилася нова освітня парадигма, яка базується на пріоритеті особистості, її інтересів, нахилів і потреб, що своєю чергою розширила академічну свободу навчальних закладів. Унаслідок цього виникло багато різних видів навчання, які створили певні умови вибору кожним студентом власної освітньої траєкторії із багаточисельності можливих навчальних пропозицій. Однак самі умови не вирішують у цілому питання розвитку освітніх потреб особистості, а лише забезпечують можливість для задоволення уже сформованих потреб.

Практика роботи у закладі вищої освіти засвідчує, що не завжди студент, визначившись із майбутньою професією, свідомо й активно включається у процес фахового становлення, як теоретичної, так і практичної підготовки, а також виховання себе як особистості активної, мобільної, із гнучким розумом і умінням прилаштовуватися до сучасних мінливих умов життя у соціумі та конкуренції на ринку праці.

Як потрібно організувати навчально-виховний процес підготовки майбутніх учителів-словесників, щоб сформувати у них активне та свідоме ставлення до навчально-професійної діяльності, виходячи із позицій самостійного життєвого і професійного вибору? Які підходи для вирішення окресленої проблеми можуть виявитися найбільш ефективними?

Проблема професійної підготовки майбутніх учителів-словесників привертає увагу сучасних учених. О. Семенов присвятила низку своїх праць проблемі формування культуромовної особистості майбутніх учителів української мови і літератури. Л. Базиль розробляє питання формування літературознавчої компетентності майбутніх учителів-словесників. М. Ячменник досліджує проблему застосування засобів медіаосвіти у професійній діяльності майбутніх учителів української мови і літератури. О. Кучерук розглядає проблему формування технологічної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури, а також окреслює шляхи її поетапної реалізації у контексті лінгвометодичної підготовки в умовах сучасного освітнього закладу. Проблеми формування професійної компетентності присвячені праці Н. Голуб, М. Пантелюк, С. Карамана, В. Сидоренко та ін. Незважаючи на значний інтерес сучасних учених до проблем підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти, питання залишається невирішеним і потребує обґрунтування.

Мета статті – розкрити сутність діяльнісного підходу до підготовки майбутніх учителів української літератури, окреслити методи і прийоми формування рефлексивних навичок студентів.

Як відомо, в основу нових Державних освітніх стандартів покладено компетентнісний, особистісно зорієнтований і діяльнісний підходи. Сучасний студент педагогічного університету повинен не лише теоретично бути готовий до їх реалізації, а й мати сформовані практичні уміння і навички. Діяльнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини у соціумі, професійну самореа-

лізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти [1]. В основу діяльнісного підходу до навчання покладено принцип діяльності, а це означає, що здобувач освіти не отримує знання у готовому вигляді, а здобуває їх самостійно, усвідомлюючи при цьому зміст інформації, а також форми і шляхи опанування її, самостійно їх вибирає і вдосконалює. Виходячи із цього, можемо стверджувати, що реалізувати діяльнісний підхід в освіті можливо через застосування активних методів навчання, які нині розробляють О. Пометун, Т. Ремех, С. Смирнова та ін. Активні методи навчання – це способи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, які спонукають їх до активної розумової і практичної діяльності в процесі опанування матеріалу, коли активним є не лише викладач, а й студенти [2]. «Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища і самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Активність особистості проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні. Активність особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, психологічній настроєності на діяльність» [3, с. 21].

Моделюючи діяльнісний підхід до підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, ми вибираємо активні групи методів – забезпечення умов вільного вибору, випереджальну самостійну роботу, самоаналіз навчальної діяльності, визначення власних помилок і труднощів, формування професійних навичок шляхом занурення у професійну діяльність, самовизначення, взаємодія на засадах партнерства тощо. Організуючи навчальний процес, не досить лише враховувати здібності і можливості здобувачів освіти, треба опиратися на них і максимально сприяти розвитку і вдосконаленню їх. Засвоєння навчального матеріалу розглядаємо як двосторонній процес, результатом якого є здобуття базових знань і формування на їх основі умінь і навичок, важливими є способи діяльності, самостійно вибрані кожним студентом.

Надання свободи вибору майбутнім учителям української літератури, на наш погляд, особливо корисно, оскільки сприяє створенню умов для розвитку професійної підготовки, зокрема готовність здобути систему знань, умінь і навичок і творчо їх використовувати в професійній діяльності і самоосвіті; кваліфіковано і незалежно вирішувати професійні задачі, самостійно формулювати проблеми, вибирати способи і шляхи їх вирішення; самостійно моделювати і коригувати свою навчальну і професійну діяльність; вибирати найбільш ефективні для конкретної педагогічної ситуації шляхи вирішення; здійснювати саморефлексію для подальшого професійного, творчого розвитку і соціалізації особистості.

Надання свободи вибору важливо і у виховному аспекті майбутніх учителів, оскільки сприяє розвитку активності у професійному становленні, розвитку пізнавальних інтересів, творчих здібностей, формуванню ставлення до інших членів соціуму як до найвищої цінності, умінню оцінювати свої індивідуальні здібності і можливості, проявляти ініціативність, самостійність, реалізовувати особистісний потенціал.

Свободу вибору розуміємо як вільний вибір кожним здобувачем освіти варіантів засвоєння змісту навчального матеріалу, форм навчальних занять і контролю, методів і прийомів навчання, що становить освітнє середовище; свобода вибору – це можливість вибрати найбільш значущі саме у цей період, у цей час, у цій ситуації для кожного окремого студента способи навчальної діяльності, під час яких можуть бути максимально задіяні його здібності, можливості, власний досвід, що забезпечить найвищу результативність у професійній підготовці, розвитку активності, самостійності, ініціативності і креативності. В умовах змішаного і дистанційного навчання студент може самостійно вибрати і платформу, на якій йому буде зручно працювати і навчатися, комунікувати із викладачем і студентами. Так, лекції і практичні заняття пропонуємо проводити на платформі Zoom чи Google Meet. Підготовку до практичних, семінарських занять, лабораторних робіт, виконання індивідуальних завдань пропонуємо фіксувати на платформі Google Classroom, обмінюватися важливою інформацією на інтерактивних ресурсах Lino чи дошці Padlet. При цьому окремі студенти віддають перевагу корпоративній електронній пошті, скайпу та телефонному відеозв'язку через Messenger чи Viber.

Здобувачам вищої освіти може бути надана свобода вибору змісту (навчальних дисциплін, які близькі за тематикою розділів, тем, ключових питань, списку навчальної основної й додаткової літератури); форм навчальних занять (лекція, лекція-діалог, лекція удвох, інтерактивна лекція, лекція-візуалізація; семінар, семінарсько-практичне заняття, лабораторне заняття, колоквиум; екскурсії, диспути, конференції, різні види ділових і імітаційних ігор тощо); методів навчання (проблемні, частково-пошукові, дослідницькі, самостійної роботи, творчі роботи, проєктне навчання, різні види комунікації, письмові відповіді чи есе, підготовка і захист рефератів, індивідуальна чи групова, колективна робота тощо); форм проміжного (тести, поточне оцінювання, контрольні роботи тощо) та підсумкового контролю (екзаменаційні білети, співбесіда, захист проєктів, накопичувальна система балів тощо). Моделюючи завдання за вибором, викладач повинен самостійно розробити технологію навчання з урахуванням специфіки дисципліни, особливостей контингенту студентів, визначити її ефективність шляхом спостережень, бесід чи анкетування здобувачів освіти, рефлексії, контрольньо-корекційних завдань.

Під час спостереження викладачу доцільно враховувати такі факти: емоційне налаштування і реакцію студентів на запропоновані завдання (законують із задоволенням, спокійно чи негативно, емоційно позитивно налаштовані, байдужі); рівень підготовленості до вибору (невпевненість, нерозуміння, низка запитань, спокій і самовладання, стриманість тощо) і рівень самостійності під час вибору (повна чи за втручання інших осіб); рівень пізнавальної активності і вольових зусиль (зацікавлення, виникнення низки пізнавальних запитань, бажання висловити свою думку із цього приводу, взяти участь у дискусії, вибір більш складних завдань, дове-

дення до логічного кінця взятих на себе зобов'язань, бажання відмітитися, отримати схвалення від викладача тощо); рівень активності кожного студента порівняно з однокласниками. Під час бесіди зі студентами бажано визначити їх ставлення до змісту навчальної дисципліни (чи є зацікавлення навчальним предметом, якщо не показує інтересу, то в чому причина байдужості); ставлення до методів, які забезпечують свободу вибору (позитивне, негативне, розуміння, відкидання чи заперечення, байдужість), з урахуванням усвідомлення їх; налаштування на предмет чи конкретну тему змістового модуля, окреме завдання для індивідуальної чи самостійкої роботи (заповзятість та ентузіазм, байдужість, відчуття страху, невпевненість, стан спокою і врівноваженості); труднощі, які виникають у студентів під час опрацювання теми чи виконання завдання (у використанні термінології, у фактичному обсязі навчального матеріалу, у здатності перенести зміст опрацьованого навчального матеріалу на себе особисто чи на сучасність) під час вибору запропонованих методів і прийомів, ставлення до вибору форм і системи проміжного, рубіжного і підсумкового контролю.

Під час виконання студентами завдань з рефлексії власної діяльності викладачу важливо визначити, чи співпадає оцінка студентом своєї підготовленості з результатами роботи, який рівень самооцінки (адекватна, завищена чи занижена) і ступень самокритичності (наявний, відсутній, здійснюється за вказівкою викладача чи інших учасників навчального процесу).

Спостереження за зміною активності студентів у зв'язку із наданням свободи вибору бажано здійснювати систематично, результати фіксувати під час запитань, завдань рефлексивного характеру, проявів певної поведінки, контрольних зрізів знань та вмінь. Рефлексивно-діяльнісний підхід до фахової підготовки майбутніх учителів української літератури передбачає вивчення і врахування особистого досвіду студентів, сприймання їх як суб'єкта навчання, а не як об'єкта; прагнення створити на заняттях атмосферу довіри і взаємоповаги.

Для вивчення власного досвіду доцільно використовувати такі прийоми, як спостереження, індивідуальні бесіди, анкетування, тестування. Це забезпечить можливість викладачу з'ясувати рівень теоретичної підготовленості кожного студента, його уявлення про майбутню професію і різні види діяльності, чому віддає перевагу в житті і навчанні, особистісні установки і прагнення.

Використання окреслених прийомів вимагає від викладача уміння швидко і гнучко перебудуватися під час навчальної діяльності, наголошувати на важливості та практичній цінності змісту дисципліни, на його значущості для професійної підготовки.

Залучення майбутніх учителів української літератури до рефлексії – дуже важливий аспект у фаховій підготовці. Рефлексія – процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, усвідомлення власної діяльності, самооцінювання й оцінювання інших, самоінтерпретація й інтерпретація інших. «Рефлексивне мислення розглядають як одну з важливих умов усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного вдосконалення власної діяльності. Здатність людини рефлексивно ставитися до себе і до своєї діяльності є результатом освоєння (інтеріоризації) нею соціальних відносин між людьми. На основі взаємодії з іншими людьми, прагнучи зрозуміти думки і дії іншого, людина виявляє здатність рефлексивно поставитися до себе» [4, с. 299]. Рефлексивні уміння і навички сприяють розвитку і підвищенню рівня активності особистості студентів під час освітнього процесу. Розвиток рефлексивних умінь майбутніх учителів значно підвищує їх загальний інтелектуальний рівень, сприяє формуванню критичного мислення [5]. Реалізуючи зазначений етап роботи зі студентами, пропонуємо їм згадати, виокремити та осмислити основні компоненти, етапи, види діяльності, зокрема її зміст, тип, проблеми, шляхи вирішення, одержані результати. Викладачу необхідно створити такі умови, щоб студенти відрефлексували те, про що дізналися, що відкрили для себе, які виникли заперечення чогось, запитали у себе, що для них це означає, як змінює попередні уявлення чи життєві принципи, як вони зможуть це використовувати у своїй подальшій пізнавальній чи практичній діяльності. За структурою рефлексія складається із фіксації того, що відбулося; виокремлення почуттів і думок від отриманого досвіду; перспектив чи планів на майбутнє. Із цією метою використовуємо такі прийоми роботи, як: анкета-рефлексія, самоаналіз і самооцінка власної діяльності, власних станів, відповіді на конкретні запитання, які спонукають рефлексувати. Анкетування дає можливість викладачу мати зворотний зв'язок зі студентом, а студенту – можливість поміркувати про себе, про свою діяльність, про свій вибір тощо. Під час повторного анкетування можна простежити динаміку змін, які відбулися зі студентом. Так, можуть відбутися зміни у мотивації, у ставленні, можуть з'ясуватися причини позитивних чи негативних результатів. Рефлексія не повинна бути лише вербальною, це можуть бути схеми, графіки, зорові опори, карти тощо.

Цей метод допоможе студентам навчитися бачити свою діяльність з різних сторін, під різним кутом. Вони повинні насамперед оцінити і власний рівень розуміння та засвоєння навчального матеріалу, а також спланувати чіткі етапи його подальшого опрацювання і засвоєння, доречним буде і зіставлення чи порівняння свого сприйняття інформації із розумінням і поглядами на неї інших, інколи під впливом оцінки інших учасників виконання проєкту студенти змінюють свої попередні позиції. В умовах дистанційного навчання доступними для майбутніх учителів української літератури стали відеоматеріали, вебінари, які проводять як учителі-практики, так і вчені-методисти на платформах «На урок», «Всеосвіта», «Едера» тощо. Аналізуючи роботу спеціаліста, студентам легше буде перейти до аналізу своєї роботи під час практики. Для більшої ефективності пропонуємо на перших етапах різні алгоритми, пам'ятки, щоб засвоїти порядок і послідовність розумових операцій. Труднощі під час організації рефлексивних умінь і навичок виникають якраз на початковому етапі, коли цей вид діяльності ще новий і незвичний. Важливо, щоб результати носили позитивний характер і студент переживав ситуацію успіху. Активно на цьому етапі застосовуємо метод

«Рефлексивна бесіда», що передбачає обговорення проблеми у колі. Студентам після виконання вправи пропонувалося дати відповідь на низку запитань: З якою метою виконали цю вправу? Яке ставлення і які почуття ви пережили, виконуючи її? Чого нового ви навчилися чи не навчилися під час виконання завдання? Чи потребуєте ви додаткової консультації і чого б хотіли навчитися? Які свої вміння і навички ви вдало використали, а яких умінь і навичок вам не вистачило? Треба зазначити, що не завжди студенти бувають відкритими і активно відповідають на запропоновані запитання. Незважаючи на це, рекомендуємо вправу використовувати, оскільки спостерігали динаміку і більшу розкутість у разі частого виконання її.

Більш об'єктивними і поміркованими проявляють себе здобувачі освіти під час виконання письмових індивідуальних вправ на цьому етапі, наприклад, «Аркус самооцінювання». Заздалегідь викладачем розробляється заготовка-шаблон у вигляді таблиці, куди треба вписати відповіді. Запитання бажано пропонувати відкриті, тобто такі, які спонукають давати більш розлогу і детальну відповідь. Оскільки це аркус персональної самооцінки, то необхідно вписувати свої прізвище, ім'я. Зміст запитань залежить від змісту і видів діяльності, які були представлені у конкретній вправі. Наприклад, що викликало під час виконання вправи позитивні (негативні) емоції? Що вам удалося найбільш вдало, що би зробили по-іншому? Що для вас залишилося незрозумілим і над чим хотіли ще попрацювати у майбутньому?

Висновки. Отже, реалізація рефлексивно-діяльнісного підходу до методичної підготовки майбутніх учителів української літератури у вищому навчальному закладі пробуджує у студентів активність, розвиває навички самоконтролю, сприяє пошуку шляхів самовдосконалення як особистісного, так і професійного, що загалом формує здатність усвідомлювати, які стоять перед ним задачі, аналізувати свої досягнення і недоопрацювання, моделювати траєкторію власного професійного розвитку і становлення.

Використана література:

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ (дата звернення: 22.12.2020).
2. Смолкин А. М. Методы активного обучения : научно-методическое пособие. Москва : Высш. шк., 1991. 176 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : підручник, 2-е видання, доповнене. Київ : Академвидав. 2012. 352 с.
5. Основи критичного мислення : навчальний посібник для учнів 10 (11) класів загальноосвітніх навчальних закладів / О. І. Пометун, Л. М. Пилипчатина, І. М. Сущенко, І. О. Баранова. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2016. 192 с.

References:

1. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity [State standard of basic and complete general secondary education]. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ (data zvernennia: 22.12.2020).
2. Smolkin A. M. (1991) *Metody aktivnogo obucheniya* [Methods of active learning]: nauch.- metod. posobie. Moskva: Vyssh. shk., 1991. 176 s. [in Russian]
3. Honcharenko S. U. (1997) *Ukrainskyj pedahohichnyj slovnyk*. [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid, 1997. 374 s. [in Ukrainian]
4. Dychkivska I. M. (2012) *Innovatsijni pedahohichni tekhnolohii* [Innovative pedagogical technologies]: pidruchnyk, 2-e vydannia, dopovnene. Kyiv: Akademvydav. 2012. 352 s. [in Ukrainian]
5. *Osnovy krytychnoho myslennia* (2016) [Fundamentals of critical thinking]: navchalnyj posibnyk dlia uchniv 10 (11) klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv / O. I. Pometun, L. M. Pylypchatina, I. M. Suschenko, I. O. Baranova. Kyiv: Vydavnychyj dim «Osvita», 2016. 192 s. [in Ukrainian]

Diatlenko T. I. Implementation of reflection-activity approach to the methodical preparation of the future teacher of Ukrainian literature

The author of the article raises the issue of implementation of a reflective-activity approach to the training of future teachers of Ukrainian literature in modern conditions, which is relevant for modern methods of teaching Ukrainian literature in higher educational institutions. Focuses on the importance of forming activity, independence, initiative of students in the process of both theoretical and practical training. The application of the activity approach during the organization of the educational process was substantiated in that article. Active groups of methods are effective for the implementation of the activity approach – providing conditions of free choice, advanced independent work, self-analysis of educational activities, identification of own mistakes and difficulties, formation of professional skills by immersion in professional activity, self-determination, interaction on partnership basis. The author says that during the educational process, it is not enough just to take into account the abilities and capabilities of students, but it is important to rely on them and maximally promote their development and improvement. Learning of educational material is considered as a two-way process, the result of which is the acquisition of basic knowledge and the formation on the basis of skills and abilities of students, important are the methods of activity independently chosen by each student. Methods and techniques for the formation of reflective skills are described in detail, including observation, individual interviews, questionnaires, testing, questionnaire-reflection, self-analysis and self-assessment of their own activities, their own states, answers to specific questions that encourage reflection. These methods of work give the teacher the opportunity to have feedback from the student, and the student has the opportunity to reflect on themselves, their activities, their choices and more. During the systematic use of these methods and techniques, the teacher can trace the dynamics of changes that have happened with the student. The article argues that the implementation of a reflective-activity approach to the methodological training of future teachers awakens students, develops self-control skills, helps to find ways of self-improvement, both personal and professional, which generally forms the ability to model the trajectory of their own professional development and formation.

Key words: *methods, techniques, activities, activity approach, reflection, reflective skills, professional activity, educational process.*